CALCURI LINGVISTICE ÎN CARTEA *IEŞIREA* (PO, BB, Ms. 45, Ms. 4 389)*

VASILE ARVINTE

Vom analiza fenomenul menţionat în titlul lucrării pornind de la exem- conţinute în cartea *Ieşirea*, Cap. *18*, vers. 21.

În BB: „*Şi tu socotêşte ţie den tot norodul oameni tari şi temători de Dum- u, oameni direpţi ce urăscu mîndriia şi vei pune preste dînşii* **mai mari te mie**, *şi* **mai mari preste sută**, *şi* **mai mari peste cincizăci**, *şi* **mai mari peste** , *şi* **aducători înlăuntru de cărţi**. Sintagmele cu aldine se întîlnesc aproape ceeaşi formulare în textul echivalent din ms. 45, care a stat la baza textului rit al BB: „**Mai mari preste mie** *şi* **preste sută** *şi* **preste cincidzăci** *şi* **preste e mai mari** *şi* **aducători înlontru de cărţi**".

Cuvintele subliniate redau în mod servil modelul grecesc al *Septuagintei*: *-mari-preste-mie* calchiază gr. χιλιάρχους (χίλιοι, -αι, -α = 1 000 + (ὁ) ἀρχός, 'chef'); *mai-mari-preste-sută* calchiază gr. ἑκατοντάρχους (ἑκατόν = 100 + ἀρχός, -οῦ 'chef'); *mai-mari-p(r)este-cinci(d)zăci* redă cuvînt cu cuvînt gr. ηκοντάρχους (πεντήκοντα = 50); *mai-mari-peste-zêce* calchiază gr. δεκαδάρ- (δέκα = 10).

Recurgerea la numerale pentru denumirile funcţiilor menţionate în etul Ex. *18*, 21 se întîlneşte şi în versiunea slavonă: тысѧщники, de la *týsęšti* şi *tysǫsti* '1 000' (rus. -sl. bis. *tysǫšta*, *tysęšta*, vrus. *týsjača*, ucr. *tý-* etc.), care înseamnă 'mai mare peste o mie', calchiind cuvîntul grecesc ţionat mai sus; vsl. сотники (din *sŭto* '100') 'mai mare peste o sută'; пѧтьдесѧтъники (din vsl. *pętĭ* '5' + *desętĭ* '10') 'mai mare peste cincizeci'; десѧтники 'mai mare peste zece'.

Modelul slavon a fost imitat de primii traducători români ai acestui text. ştia au creat de la *mie* derivatul *miiaş*, atestat în multe texte vechi: de la *i*, *sutaş* (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.).

În *Biblia* germană, procedeul este acelaşi. Pentru 'mai mare peste o mie' spune *Oberste über tausend*; pentru 'mai mare peste o sută', *Oberste über dert*; pentru 'mai mare peste cincizeci', *Oberste über fünfzig*; iar pentru i mare peste zece' *Oberste über zehn*.

---

* PO = *Palia d* ... BB = *ia de la Bucureşti*, 1 ...), conţine *iul Testament*, c...

BDD-A1359 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:45 UTC)

În limba maghiară, textul care a servit ca mode ai *Paliei de la Orăştie* conţine denumirile : *ezeredeseket* sendste', *ezren* 'tausend') 'mai mare peste o mie' ; *s százados* 'Hauptmann' ; *száz* 'hundert') 'mai mare peste (cf. magh. *ötvenedek* 'der Fünfzigster', *ötvenes* 'der Fün 'mai mare peste cincizeci' ; *tizedeseket* (cf. magh. *dizdek* 'mai mare peste zece'.

În varianta românească din PO, întîlnim urm *miiari* 'mai mare peste o mie' ; *sutaşi* ; *cindzeceari* ; *dz* ferinţa traducătorului pentru sufixul *-ar(i)*, deşi este j sufixul *-aş(i)*.

Versiunea latinească a recurs la următoarele sol peste o mie', termenul *tribunus* : „*Et constitue ex eis tr* derivat de la *tribus*, *-ūs* (= gr. φυλή) 'diviziune a poporu ca *tribunūs magistratus*, titlu extins la diferiţi funcţio militari (vezi Ernout — Meillet, *Dictionnaire étymologiq Histoire des mots*, quatrième édition, Paris, 1959, p. 702 grecesc, adică formarea unei denumiri de la numeralu pectat. În schimb, denumirea următoare, *centurio*, *ex eis*] *centuriones*"), este formată de la numeralul *centu* 'neşte şi la funcţia următoare. Pentru 'mai mare peste ci *quăgĕtārius*, *-ii* 'comandant a cincizeci de oameni' ([„*E qua genarios*"). Tot astfel şi la 'mai mare peste zece' : *d tue ex eis*] *decanos*"), derivat de la *decem*, după model gr. δέκα. Cuvîntul *decanus* a denumit în latina tîrzie „tou civils, militaires ou religieux, en particulier le doyen" *cit.*, p. 166).

Spre deosebire de versiunile biblice de mai sus, în traducere atribuită de N. A. Ursu lui Daniil Panoneanul cedeul creării unor denumiri de la numeralele respective ţionate. Traducătorul acestui manuscris a recurs la den epocă, chiar în cazul cînd acestea nu erau prea adecvate *18* din acest text se prezintă astfel : „*Şi pune preste d şi* **ceauş** *şi* **vătaş** *şi* **logofeţ**". Denumirile sînt reluate şi pe margine, de aceeaşi mînă, în dreptul acestui verset. denumiri : „*Puse Moisei* **căpitani**, **luzbaş**, **vătaş** *preste i*

Recurgînd la aceste denumiri care au circulat în ep traducătorul ms. 4389, care, în treacăt fie spus, superioară din toate punctele de vedere celor din BB şi de la tradiţia limbajului biblic, care, în toate versiunile pecta textul de bază ebraic. În cazul dat, denumirile ave numeralele din limbile respective. Singura excepţie, cum de mai sus, era oferită de varianta latinească, în care ap peste o mie' cuvîntul special *tribunus*. Urmînd poate Panoneanul s-a folosit şi de versiunea latină), traducăt prea departe cu inovaţia sa, căci, alături de denumiri care că de pildă *căpitan* sau *logofăt*, el a introdus turcisme ca şi cuvîntul cu o origine controversată, probabil tătăras

BDD-A1359 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:45 UTC)

specializați și, prin aceasta, complet îndepărtați de realitățile istorice, geografice, sociale sau culturale din textul biblic.

Vom discuta succint aceste denumiri. Primul termen, *căpitan* 'ancien chef militaire qui commandait 1 000 hommes' (*DA*), este atestat prima dată în anul 1470 (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 178; în H. Tiktin[2], *DRG*, este dată ca primă atestare: 1563 *DERS*). El a cunoscut o largă circulație în limba veche, fiind vehiculat și prin intermediul unor sintagme de tipul: *căpitan de județ*, care comanda o unitate de 1 000 de oameni; *căpitan de târg*; *căpitan de margine*; *căpitan de codru* etc. Derivatul *căpitănie* denumea atît funcția, cît și unitatea militară din subordine. Aceasta, la rîndul ei, avea steaguri mai mici, comandate în Muntenia de *iuzbași*, iar în Moldova de *hotnogi* (< magh. *hadnagy* 'Oberhaupt', 'Leutenant'). Etimonul cuvîntului *căpitan* este în ultimă instanță cuvîntul italienesc medieval *capitano*, care a pătruns în limbile franceză (*capitaine*), spaniolă (*capitan*), portugheză (*capitão*) (W. Meyer-Lübke, *REW*[3], 1634), neogreacă (καπιτάν), albaneză, bulgară (*kapitan*), turcă (*kaptan*), sîrbă (*kapetan*), rusă (*kapitanŭ*), maghiară (*kapitány*). Motive istorice plauzibile îl determină pe Lajos Tamás, *EWUR*, s.v., să insiste asupra așa-numitei filiere maghiare a cuvîntului românesc. Folosirea lui în textul biblic din ms. 4 389 pentru conceptul «mai mare peste o mie de oameni» nu contravenea flagrant spiritului acestui text.

Nu aceeași afirmație se poate face despre următorul cuvînt, *iuzbaș (izbaș)*, turcism pe care Mardarie Cozianul îl folosește în definirea termenului echivalent slavonesc *sŭtniki* astfel: „=**iuzbașe**, *carele iaste mai mare preste o sută*" (*DA*, s. v.). Etimonul este tc. *yüzbaşı* (< *yüz* 'sută' + *başı* 'șef').

A treia denumire care substituia sintagma *mai mare peste cincizeci*, anume *ceauș*, însemna în vechea română, ca și în limba turcă din care provenea (tc. *çavuş*), 'sergent (de infanterie)', apoi 'curier', 'aprod'. În Muntenia, el avea și sensul 'căpitan care comanda 500 de ostași, numit mai înainte *vătaf*' (Scriban, *Dicț.*, s. v.). Într-un document citat în *DA*, s. v., apare următoarea înșiruire de funcții: „*Căpitani de dorobanți, iuzbașii și ceaușii, vătașii și cetașii*". Acest sens legat de armată este avut în vedere de traducătorul ms. 4 389. Numărul oamenilor comandați nu mai este aici de 500, ci de 50. Folosirea termenului în textul biblic este inadecvată.

În aceeași situație se află și termenul *vătaf* (probabil < tătar. *vataha*), care în limba veche a avut diferite accepții, după epoci sau după provincii, însemnînd fie 'căpitan peste 500 de oameni', fie 'sutaș', fie 'administrator al unei provincii, al unui județ', fie denumind diferite funcții mai mici: *vătaf de aprozi, vătaf de plai, vătaf de vistierie, vătaf de cămară, vătaf de călărași, vătaf de țigani, vătaf de tilhari* etc.

Față de textul BB și de cel al ms. 45, în ms. 4 389 apare o denumire nouă, *logofăt*. În BB și în ms. 45, în locul acestui cuvînt apare sintagma *aducători înlăuntru de cărți* (BB) sau *aducători înloutru de cărți* (ms. 45). Această a cincea funcție lipsește în versiunile latină, germană, maghiară, în PO, precum și în *Biblia* 1975. Absența se explică prin faptul că aceste texte au avut în vedere textul original ebraic, în care această funcțiune este absentă. Ea este însă prezentă în *Septuaginta*, de unde a fost preluată în ms. 45, și de aici a trecut în BB. De asemenea, se găsește în textul slavonesc, de unde a fost preluată în ms. 4 389.

BDD-A1359 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:45 UTC)

În versiunea grecească, termenul este γραμματοεισαγωγεῖς, fiind alcătuit din (ὁ) γραμματεύς, -έως 'secretaire' (cf. (τὸ) γράμμα, -ατος 'écrit, lettre, livre') și ἀγωγός, -ός, -όν 'qui conduit, transporte, entraine', (ὁ) ἀγωγός, -οῦ 'conducteur', vb. ἄγω 'amener, apporter'. Se vede lesne că traducătorul ms. 45 nu a avut în vedere sensul 'secretar', 'cărturar', ci pe cel de 'carte', atunci cînd a creat sintagma obscură *aducători înlontru de cărți*. Nici diortositorii bucureșteni ai BB nu au fost mai inspirați cînd au preluat, cu modificări minime, această construcție lipsită de sens, deși, în aceeași carte (Ex. 5, 10), atît în ms. 45, cît și în BB, gr. γραμματεύς este tradus corect prin *logofăt*.

Modelul grecesc a stat și la baza denumirii din versiunea slavonă: кънигочїѣ, care stă în legătură cu vbg. *kъ́niga* 'Buchstabe, Schrift, Buch'; *kъ́nižьnikъ*, *kъ́nigъčьji* 'γραμματεύς 'Schriftgelehrter' (= cărturar), vsl. *knigóčiti* 'Schriftführer' (= secretar), rus. dial. *knigočéi* 'id.' (vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 664).

Față de calcul servil, nereușit, din ms. 45 și din BB, traducătorul ms. 4 389, Daniil Panoneanul, a recurs la termenul *logofăt*, care pe atunci însemna și 'diac, grămătic, pisar, scriitor de cancelarie', sens păstrat pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea (cf. la Creangă: „*Logofete, brînză-n cui...*"). Termenul este de origine bizantină: „În anul 1081 întîlnim prima mențiune a așa-zisului λογοθέτης τῶν σεκρέτων, care a devenit cu vremea cel mai de seamă personaj al administrației din ultimele secole ale imperiului" (vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 155). Prima atestare a cuvîntului în română datează din 1369, în actele provenite din Țara Românească ale mănăstirii Cutlumus de la Sfîntul Munte Atos, atestare mai veche decît cea din actele slavo-române (1392), din *DERS* (vezi H. Mihăescu, *ibid.*). Încă pe vremea lui Dimitrie Cantemir, logofătul cel mare era cel mai înalt rang boieresc în Moldova. Dar, alături de acest sens, *logofăt* mai însemna și 'secretar', sens avut în vedere în ms. 4 389, în care a fost redată corect denumirea slavonă (și grecească) echivalentă.

CALQUES LINGUISTIQUES DANS LE LIVRE *EXODE*

RÉSUMÉ

L'ouvrage analyse les équivalents roumains qui se trouvent dans les traductions anciennes du livre *Exode* (PO ; BB ; Ms. 45 ; Ms. 4 389) des dénominations grecques: χιλιάρχους; ἑκατοντάρχους ; πεντηκοντάρχους ; δεκαδάρχους, à savoir: *mai-mari-preste-mie* ; *mai-mari-preste-sută* ; *mai-mari-p(r)este-cinci(d)zăci* ; *mai-mari-peste-zece*. Sont également prises en considération les dénominations utilisées dans les versions slavonne, latine, allemande, hongroise de la *Bible*. Le recours à des constructions qui ont à la base les numéraux équivalents est présent dans tous les cas sus-mentionnés. Il n'y a que la version roumaine de Ms. 4 389, attribuée à Daniil Andrean Panoneanul par N. A. Ursu, qui utilise les dénominations roumains de l'époque ancienne : *căpitani* ; *izbaș⟨i⟩*, ; *ceauș⟨i⟩* ; *vătaș⟨i⟩* ; *logofet⟨i⟩*, en réalisant ainsi un écart par rapport au langage biblique, qui respectait, en fin de compte, le texte de base hébreu. On explique du point de vue étymologique, aussi bien les calques sémantiques des versions anciennes de la *Bible* en roumain, que les dénominations qui s'éloignent de la tradition biblique du Ms. 4 389.

Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza"
Iași, Bulevardul Copou, nr. 11

BDD-A1359 © 1988-1991 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 03:13:45 UTC)